

SELÇUKLULARDA VE OSMANLILARDA SAĞLIK KURULUŞLARI TIP EĞİTİMİ

Prof. Dr. Ahmet Hulusi KÖKER*

Ö Z E T :

Bu makalede, Selçuklu - Osmanlı Sağlık Kuruluşları ve Tıp Eğitimleri, birlikte incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırma, onbirinci asırdan, onsekizinci asıra kadar olan, sekiz asıra yakın bir zamanı içine almaktadır.

Dünyanın ilk uygulamalı Tıp Fakülteleri; Önyasyada Selçuklular zamanında açılmıştır. Bunlardan biri de; Kayseri'de 1206 tarihinde, Gevher Nesibe Sultan adına yapılmış olan Kayseri Tıbbiyesidir.

Türk - İslam, Selçuklu ve Osmanlılar, bu gün bütün dünyada uygulanan Tababetin temellerini atmışlardır. İnsan Sağlığı için yapılan bu hizmetlerin Dünya Tıp Tarihinde müstesna bir yeri vardır.

«SELÇUK'S AND OTTOMAN'S GOOD HEALTH ESTEBLISCHMUNT AND THE EDUCATION OF MEDICAL SCIENCE»

S U M M A R Y :

Selçuk's and Ottoman's good health esteblishment and the education of medical science have together been appreciated and examined minutely, in this article. The Investigation includes time almost eight centuryes which is from XI'th century to XIX'th century.

(*) Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi, İç Hastalıkları Öğretim Üyesi.

The first practical medical science faculties of the world have been unfolded in front Asia at the Selçuk's period, On of them is Kayseri medical science which has been established to Gevher Nesibe Sultan's name in 1206.

Türk - İslam, Selçuk's and Ottomans have established the foundation of the medical science which are being applied on the all of the world. The services which are being done for the health of the human have a exceptional place in the medical history of the world.

Selçuklular ve Osmanlılarda Sağlık Kuruluşları, gerek kuruluş ve gereksede fonksiyon bakımından vakıf denilen bir sosyal örgütle planlanmış ve programlanmıştır. Vakıf kişilerin kendi arzuları ile taşınmaz mallarını, hayır yapmak amacı ile bir örgüte bağışlamalarıdır. Darüşşifalar, Türk hükümdarlarının kızları, hanımları ve vezirleri tarafından yaptırılmış, kurulan vakıflarla da masrafları karşılanmıştır. Bunlar hem sağlık ve hemde bilime hizmet etmişlerdir. Devletin paralelinde topluma hizmeti amaç edinen bu bağışın fonksiyonlarını, hayır sahibi açıklar ve vakıf senedi ona göre tanzim edilirdi. Bu senedde, giderleri karşılayacak gelirler de belirtilirdi. Vakıf, önce amacına göre, cami, mescit, çeşme, sebil, hamam, kervansaray, Han, Darüşşifaların binalarını yaptırırdı. Vakıf gelirleri; Köy, dükkan vs. gibi akar denilen yerlerden sağlanırdı. Vakıf bir mütevelli veya mütevelli Heyeti tarafından yönetilir. Vakfın bir de denetleyici başkanı bulunurdu ki buna «Vakıf Nazırı» adı verilirdi (2, 21).

Selçuklu ve onları izleyen Anadolu Beylikleri ve Osmanlı devirlerinde, Vakıfların kurdukları sağlık kuruluşları, topluma büyük hizmet vermişlerdir. Selçuklu, vakıf kuruluş ve örgütleri Osmanlılar zamanında da devam etmiş ve bugüne kadar ulaşmıştır. Selçuklu vakıf senetleri, Osmanlı kadıları tarafından onaylanmıştır. Bu da Osmanlıların Selçuklu idari sistemlerini benimsediklerine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Osmanlılar, Selçuklu Sağlık örgütlerini hem korumuşlar, hem geliştirmişler ve ayrıca yenilerini kurmuşlardır. Bu bakımdan, Osmanlı Hastahaneleri, ilmi ve idari yönden Selçukluların aynidir (2 - 21).

Anadolu'da ve Suriye'de Selçuklular zamanında yaptırılmış olan Hastahane ve Tıp Fakülteleri, XIX. Asır ortalarına kadar, İstanbul'dan tayinle gelen ve İslam ülkelerinden davet edilen hekimlerle, hizmet, eğitim ve öğretimlerini sürdürmüşlerdir (28). Bu kuruluşların vakıf teşekkülleri ve hastahaneleri, bugün bile hayranlık verecek kalitededir (21).

Orta Asya Türklerinde Tababet, Devletin Temel kanunlarında yer almış ve hastalığın ancak Hekim tarafından, ilaçla tedavi edilebileceği kesin olarak belirtilmiştir. Bunlar, büyük devlet adamı, Yusuf Has Hacıp'in 1070 tarihinde yazdığı, «Kutadgu - Bilig» isimli kitapda aşağıdaki şekilde açıklanmıştır; «Hayat işi tabibsiz sağlanamaz. Bir insan hastalanır tabibe baş vurursa ilaç ile tedavi edilir. Tabibleri kendine yakın tut, lüzumlu kimselerdir. Cin ve Perilerin sebep olduğu huzursuzluklardan efsuncu anlar. Böyle hastalıkları okutmak lazımdır (Ruhi Tedavi). Efsuncunun muskası cinleri uzaklaştırır. Tabibe göre ise, hastalık ilaçla giderilir» (11).

Selçuklular bütün Türkler gibi asker bir millet olduklarından, ordularına bağlı ve onunla hareket eder, «Seyyar Hastahane» ler kurmuşlardır. Sultan Mahmud'un ordusunda; Tabibler, Müsdahateler, Tıbbi Aletler, İlaçları ve çadırları ile birlikte Seyyar bir hastahane varmış ve iki yüz deve ile taşınmış (21).

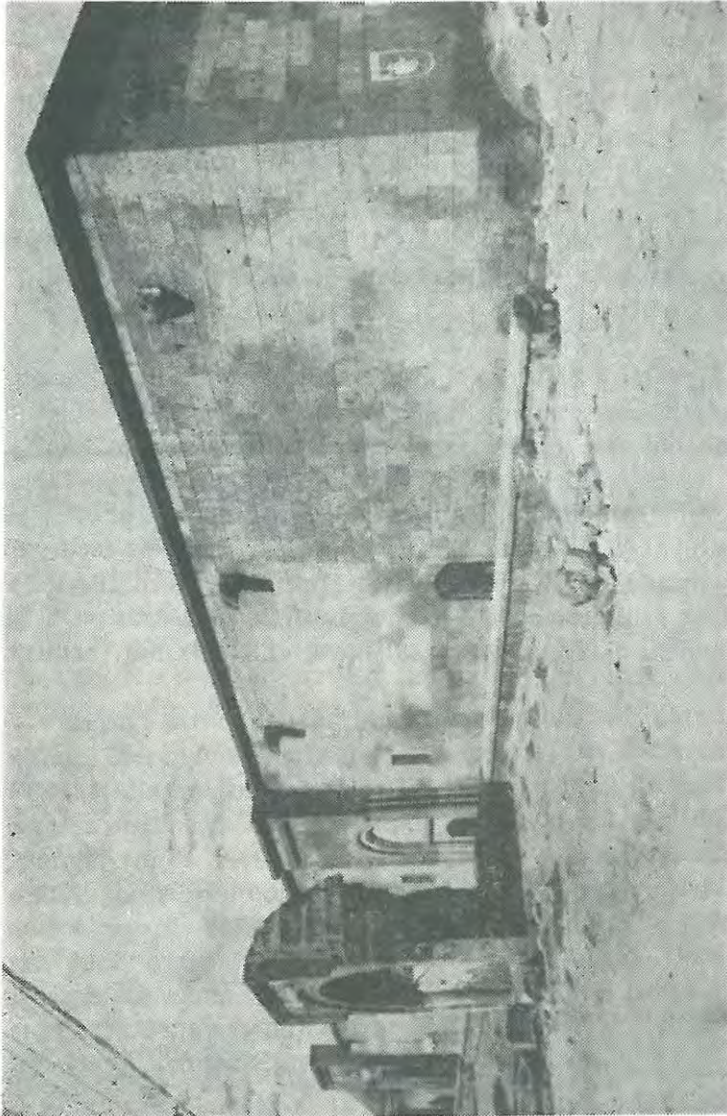
1839 da İstanbul'da, Tıbbiye-i-aliye-i-şahane açıldıktan sonra, Anadolu'daki Tıp Medreseleri ve Darüşşifalar kapatılmıştır.

Osmanlı ve Selçuklu Sağlık Teşekküllerinin vakıf senetleri aynı olduğundan, analiz ve sentezlerinin birlikte yapılması zorunludur. Selçuklular zamanında başlayarak, Osmanlılar zamanında devam eden ve gelişen Tıp Fakültelerinin, kadroları, aşağıda görüldüğü gibi şematize edilmiştir. Bu şemada, o zaman, arapça kullanıldığı için, kelimeler orijinal arapça şekli ile ifade edilmiştir (1, 2, 15, 18, 22, 23, 24, 25).

lığı olsa gerektir. Mütevelli Heyeti; Vakıf Nazırı, Sertabib ve Vakıf Katibinden oluşurdu. Bugünkü Fakülte Yönetim Kurulunun görevini yapardı. Mütevelli Heyet haftada bir toplanır, idari işler ile fakir hastalara ilaç verilmesi ve evlerine ücretsiz hekim yollanması konularını karara bağlarlardı. Vakıf Nazırı Selçuklular devrinde Konya'dan, Osmanlılar devrinde ise İstanbul'dan tayin edilirdi. Bugün de Dekanların tayini, öneri üzerine Ankara'dan onaylanmaktadır.

Tıbbiye : Tıp Medresesi (Temel Bilimler) ve Şifaiyyeden oluşmaktadır. Bugünkü Tıp Fakülteleri ile eşdeğer kurumlardır. Tıbbiyyenin, yürütme yetkisi Vakıf nazırına verilmiştir.

Tıp Medresesi : Burası hekim namzetlerine, ileride kendilerine yararlı olabilecek Temel Bilgilerin verildiği bir yüksek okuldur. Bu okulda bulunan öğretim üyeleri «Müderrisun» şunlardır : Müderrisü'l Arabi, Müderrisü'l Fârisi, Müderrisü'l Tabiiyye (21), Müderrisü'l Fıkh, Müderrisü Ulumid-Din, Müderrisü'l Felsefe, Müderrisü'l Edebiyat. Bu yüksek okulda talebe, Arapça ve Fasça yabancı dillerin yanında, Tabii İlimler, İslam Hukuku, Din Bilgileri, Felsefe ve Edebiyat gibi genel kültür öğrenimini tamamlardı. «Ön Lisans Öğrenimi». Bu okulda okuyan talebeye, «TALİB» adı verilirdi.



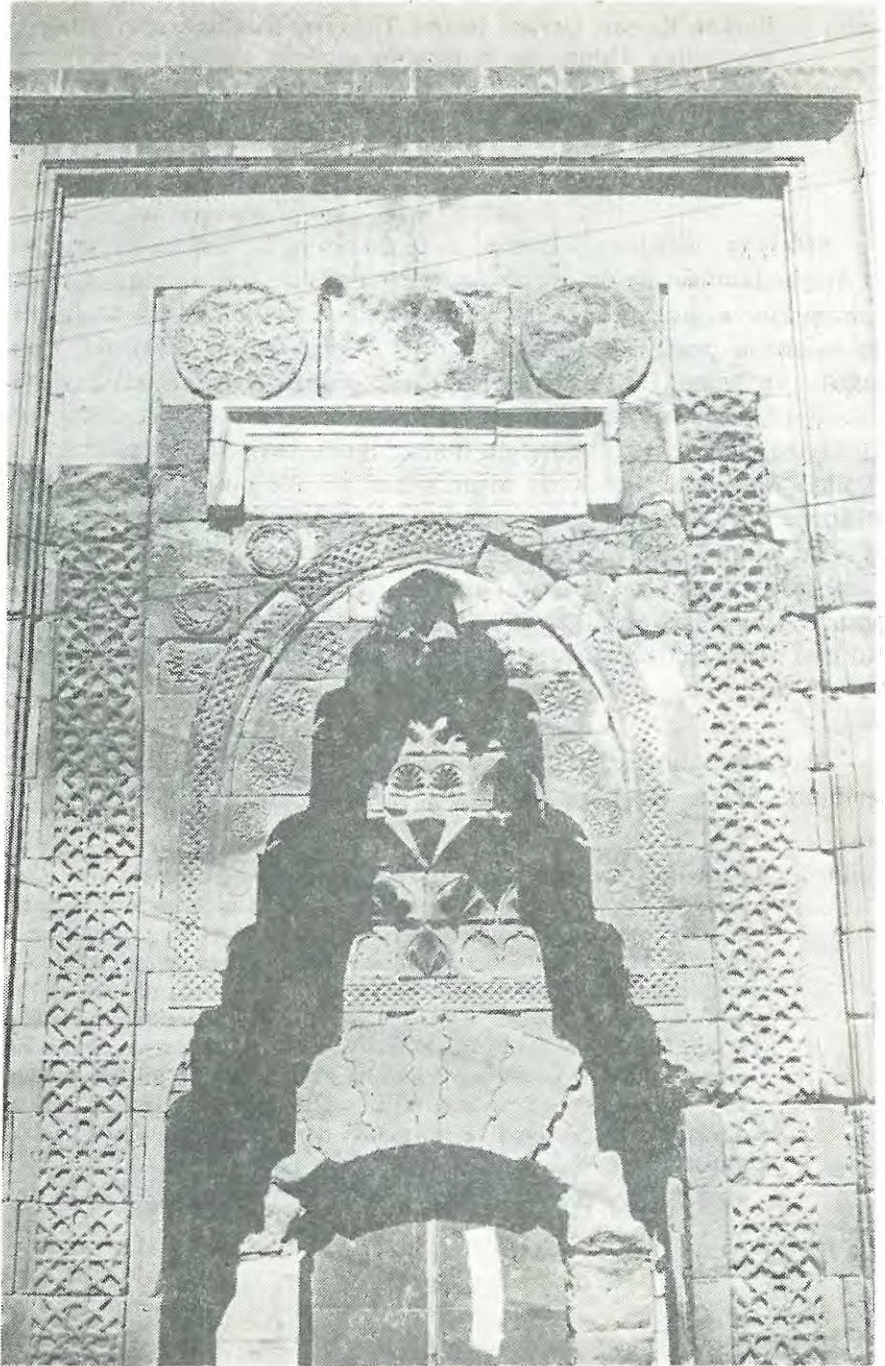
Resim : 1

Resim 1 : Burada Kayseri Gevher Nesibe Tıbbiyesi görülmektedir. Şifaiyyenin önünde, Osmanlılar zamanında yapılmış olan çeşme görülmektedir. Resmin sağında, Kayseri Tıbbiyesinin, Temel Bilimleri (Gıyasiyye), solda ise Hastahanesi (Şifaiyye) yer almıştır. Bu bina, Kılınçaslanın kızı Gevher Nesibe Sultanın, ağabeyisi Gıyaseddin Keyhüsre vasiyeti üzerine, 1206 yılında yaptırılmıştır.

Şifaiyye : Eskiden, «Bimaristan, Dar-uş-şifa, Darus-sıhha, Dar ul-Afiye» isimleri ile de anılan, bugünkü adı ile Uygulamalı Tıp Fakültesi Hastahanesidir. Burada, hem tedavi ve hemde hasta başında talebeye pratik eğitim yaptırılırdı. Selçuklular devrinde, Hastahane ve Temel Bilimler yanyana inşa edilmişlerdir. Şekil 2'de görüldüğü gibi, yanyana inşa edilen, tek bina halinde olan Kayseri Tıbbiyesi, aralarında bir geçit ile bağlanmıştır. Buna izafeten de «Çifte Medreseler» adı ile anılmaktadır. Bu binanın mimarisi, «Çapraz dört eyvanlı» plana göre yapılmıştır. Ernst Herzfeld'e göre : Bu plan, Aral ve Baykal Gölleri civarında yaşarken MS 150 yıllarında, Asuru zapteden, Türk asıllı Partlılar tarafından Mezopotamyaya getirilmiştir. Bu hastahane mimarisi, Ön Asyada Selçuklular tarafından standard olarak benimsenmiş ve uygulanmıştır (7, 15).

Kayseri Tıbbiyesinin; Hastane Giriş Kapısı, Selçuklu şaheserlerinden biridir. Bu kapı aşağıda görülmektedir.

Resim 2 : Bu resimde Gevher Nesibe Şifaiyyesinin kapısı görülmektedir. Kapı çepeçevre Selçuklu sanatı ile süslenmiştir. Üst taraftaki, beyaz mermer kitabesinde, Hastahane karşılığı «Maristan» deyimini kullanılmıştır. Bu arapça ve farsçada, Hastahane anlamına gelmektedir. Kapının sağında, bir Arslan kabartması vardır, solunda da Selçuk mimarisine göre bir boğa bulunması gerekiyor, bu araştırılmaktadır. (14, 30). Kitabenin üstünde, ortasında «Dönem Madalyon» bulunan taş üzerinde, çok küçük bir Yılan başı kalmıştır (9, 10). Bu yılanın orijinal şekli gözenek resimlerinden, Heykeltraş Tevfik Elkovan tarafından, tesbit edilmiş ve bu derginin iki önceki sayısında yayınlanmıştır.



Resim : 2



Resim 3 : Burada Şifaiyyenin içinden bir görünüm sergilenmiştir. Karşıda büyük eyvan ve solunda da Ameliyathanenin kapısı görülmektedir.

Talib : Tıp Medresesinde okuyan talebelere verilen isimdir (21). Bunlar, bugünkü «Ön Lisans» talebeleridir. Talebeler bu eğitimi tamamaldıktan sonra, hasta başında, pratik ve klinik eğitim için, Şifaiyyeye geçerlerdi.

Ser-Etıbb : «Tabib-i-evvel» : Hastahanenin Başhekimisi idi ve Hastahaneden sorumlu kişisi idi. Başhekimisi de, Reisu'l-Etıbb

ta-
yin ederdi. Başhekim emrinde, bir de Sertabib Katibi bulunurdu. Başhekim alınacak malzemeleri tesbit eder, aldirtir ve kontrol ederdi. İlaçlar, Başhekimin emrindeki Eczacı tarafından yapılırdı. Hastahanede, Pazartesi ve Perşembe günleri, fakirlere ücretsiz muayene yapılırdı ve ilaçlar verilirdi. İdari işleri yardımcıları, Eğitim İşlerinde uzmanlar vasıtası ile yürütülmesini sağlardı (1).

Aşşab (Eczacı) : Darüşşifalarda ilaç hazırladıklarından önemli kişilerdi. Selçuklular ilaçları karanlık odalarda hazırlarlardı. İlaçların ışıktan bozulabileceğini düşündükleri muhakkaktı.

Bu şekilde bir karanlık oda, Gevher Nesibe Şifahanesinde mevcuttur. Hazırlanan ilaçlar, hastahanenin çıkışında bulunan bir odadan hastaya verilmiştir. Eczacının yanında, Assab - Şakird adı ile bilinen bir de yardımcısı vardı (1).

Tabib-i-sani (1. Muavin) ve Tabib-i-salis (2. Muavin) : Bunlar Başhekim yardımcılarıdır. Aralarında iş taksimi yaparak kademe göre yürütürlerdi. Bunlara bağlı olarak, alış verişleri yapan bir «Vekil-i-harç» bulunurdu. Ayrıca, Şekil 1'de, görülen, alt kademedeki kişileri de idare ederlerdi. Prof. Dr. Süheyl Ünvere göre; «Osmanlı Darüşşifalarında görev yapan Tabibler arasında bir «Hyerarşi» vardı (1, 23). Birinci Tabib, bütün Darüşşifadan sorumlu idi ve en yüksek mevkii işgal ederdi, daha sonra ikinci ve üçüncü tabibler gelirdi. Sertabib mevkii boşaldığında, aynı Darüşşifanın ikinci tabibi tayin edilemezdi, ancak başka Darüşşifadan Baştabib veya İkinci Tabib olabilirdi (1). Bu tip tayinler, Darüşşifalar arasında, hekim değişimini ve görev yenilenmesini sağlayan, bir çeşit «Rotation» sistemine benzemektedir.

Müderrisun : Hastahanede çalışan Mütihazsıs veya uzman hekimlerdir. Bunlar hastahanede eğitim ve tedavi yapan öğretim üyeleridir. Hyerarşik bir düzen içinde, başhekimin direktifi altında çalışırlardı. Uzman Hekimler Tabibu'l- Kehhal (Göz Uzmanı), Tabibu'l-Cerrah (Operatör), Tabibu'l-Dahili (İç Hastalıkları Uzmanı), Tabibu'l-Cildiyye (Cild Hastalıkları Uzmanı), Tabibu'l-Ruh (Ruh Hastalıkları Uzmanı) gibi uzmanlardır. Bu uzmanlar, kliniklerde, Talipleri, Danışmendleri ve Tabib - Şakird (Asistan) leri yetiştirirlerdi (30).

Danışmend (Tıp Doktora Talebesi) : Tıp medresesinde eğitimlerini tamamlamış olan Talip'ler, Darüşşifada da eğitimlerini tamamladıktan sonra, hastahanede çalışmaya başladıkları takdirde bu ismi alırlardı. Bunlar hastaya, belirli bir hizmet de verdiklerinden, kendilerine maaş da bağlanırdı. Süleymaniye Medresesi vakfiyesinde : «Kadroda günde yirmi akçe alan bir Müderris (uzman) ve günde ikişer akçe alan sekiz Danışmend bulunmakta idi, Danışmendler Tıp Eğitimini tamamlamış olan talebelerdir» şeklinde kaydedilmiştir (1, 5). Danışmendler, bugünkü duruma göre; Yüksek Lisans eğitimini ve Aile Hekimliğini tamamlamış olan tıp talebeleridir.

Şu anda, Batı Almanya'da uygulanan «Medizinalassistent» karşılığıdır ve bu eğitimin sonunda «Doktor Medizin» titri verilir. Bu eğitim süresi iki yıldır. Türkiye'de bu eğitim, şu anda uygulanmamaktadır. Uygulandığı takdirde «Tıp Doktora Talebesi» şeklinde tanımlanabilir. Osmanlı hastahanelerinde, bir uzman doktora, sekiz Danışmend (Doktora Talebesi) düşmektedir. Bunun anlamı, bir uzman, sekiz doktora talebesini eğitmektedir.

Tabib - Şakirdi (Asistan) : Şakird veya Şagirt, çırak anlamına geldiğinden, «Doktor çırağı» olarak isimlendirilmiştir (1, 21). Bu gün Asistan veya Araştırma Görevlisi karşılığıdır. Asistanlar eğitimlerini tamamladıktan sonra, Uzman (Müderris) olmak için imtihana girerler ve İcazetname alırlar, biniç giyerlerdi. Bu uzmanlar Selçuklular devrinde, Kayseri'de imtihana girer ve Konya'dan Darüşşifalara tayin edilirdilerdi. Osmanlılar zamanında bu merkez İstanbul'a kaymıştır.

Eğitim yapan Darüşşifalarda, her gün sabah ve akşam vizitleri yapılırdı. Bu vizitlerde gerekli ilaçlar ve yiyecekler tanzim edilir, hasta başında klinik ve pratik bilgiler konuşulurdu. Bu klinik vizitelere, danışmendlerin ve asistanların iştiraki istenirdi.

Osmanlılarda, Mekteb-i Tıbbiyeyi bitirenler, iki yıl kaza tabibliği, üç yıl Liva tabibliği yaparak, askerlik hizmetinden (Bedelat-ı Askeriyye) muaf tutulurlardı, ki bir nevi mecburi hizmet zorunluluğu vardı.

Hekim maaşlarına gelince; 1890 da Vilayet ve Liva Müfettişleri 20, Liva Tabibleri 8, Vilayet Tabibleri 12, Kaza Tabibleri 6 Altın aylık alırlardı. Altın üzerinden maaş, İstanbul'daki Gureba-i-Müslimin Hastahanesinde de uygulandığı söylenmektedir (2). Altının değeri, hayat pahalılığı ile paralel değişerek değer kaybetmediğinden, hekimler hayat pahalılığı sıkıntısı çekmezlerdi (Echellemobile Sistemi).

Cerrahlar, ameliyattan önce hastalardan muvafakat senedi alırlardı. Bu senet alınmadan hasta ameliyat edilir ve ameliyat da başarısız olursa, hekim suçlu sayılırdı. Selçuklu Hükümdarı Alaaddin Keykubat zamanında, Katarakt operasyonu başarısız olduğu

takdirde, üç ay hekimin hapsedildiğinden bahsedilmektedir. Bu cezalar, kanımızca, Hekimlik Sigortasının doğmasına sebep olmuştur. Bu gün bir çok ülkelerde, Hekimlik Meslek Sigortası mecburidir.

Darüşşifalarda, hastahane ve hasta hizmetlerinin yürütülmesinde çalışan, Kadın ve Erkek Hastabakıcılar, Hademeler, İmam, Kilerdar, Ahçı, Berber, ve Bevvap (kapıcı) vardı. Fatih Darüşşifası vakfiyesinde; «Başhekim ve Hekimler dışında, ikiyüz hizmet elemanı» olduğu kaydedilmektedir (22).

Tımarcı (Bimarcı); Hastabakıcı : Darüşşifalarda hekimin denetiminde, hastaların bakım ve pansumanlarını yapan, kadrolu erkek ve kadın Hastabakıcılar vardı. Günde üç akçe maaş alan, bu hastabakıcılar; hastaların yemeklerini dağıtırlar, şurup ve macunlarını verirler, yataklarını düzeltirler, elbiselerini temizlerlerdi. Bunların, tatlı dilli, güler yüzlü ve iyi kalbli olmalarına önem verirdi. Darüşşifaların yemekleri, hastahane dışında bulunan bir imaretten sağlanırdı. Yemekler hastahane dışında pişirildiğinden, hastahane rahatsız edici yemek kokusu bulunmazdı. Aynı amacı sağlamak için, bu gün modern hastahane mimarisinde, mutfak ya hastahane dışında veya hastahanenin en üst katında bulunmaktadır.

Mağripli Seyyah İbn - Cabair (1184) e göre : «Şamdaki Nurettin Zengin hastahanesinde, ilaç ve yemek dağıtımı için önemli listeler tutan görevliler varmış. Bu sözlerden, yemek ve ilacın önemli listelere göre dağıtıldığı, yani İlaç Tabelası ve Diyet Listesinin uygulandığı ortaya çıkmaktadır (18).

Güllab (Tımarcı) : Bunlar Akıl Hastahanelerinde hizmet eden hastabakıcılarıdır.

Ebelik ve Doğum : Amasya Darüşşifasında görevli olan ve Cerahiye-i-İlhaniye kitabı ile meşhur olan, Şerafettin Sabuncuoğlu (1457) ve meşhur çocuk hekimi Şaban Şifai (1700) nin kitablarında doğum bilgilerine, ilk defa geniş yer ayrıldığı görülmektedir. İlk Doğum Kliniği 1892 de İstanbul'da «Seririyat-ı-Veladiye» adı ile açılmıştır. 1827 de mankenler üzerinde, doğum bilgileri veril-

meye başlanmıştır. 1839 da çocuk düşürme (Iskat-ı-cenin) kanun ile yasaklanmıştır (2).

Hemşirelik : Son yıllarda yapılan araştırmalarla, İslamiyette, yaşlı kadınların, yaralı askerlere harplerde baktıklarına ait kayıtlara rastlanmıştır. Türkler İslamiyeti, Karahanlı Hükümdarı Satık Buğra Han zamanında (940) kabul ettiklerine göre, harplerdeki hemşire hizmetleri bu tarihlerde, Türk toplumunda başlamış olması gerekmektedir (8). Selçuklu Darüşşifalarında da, kadın ve erkek koğuşları ayrı ayrı olub, erkek ve kadın hastabakıcılardan bahsedilmektedir. Osmanlılar devrinde, 1885 den sonra, «Nigehban-ı hastegan» adı altında, bir kadın hastabakıcılar sınıfı resmen kabul edilmiştir (2).

Gassal (İmam) : Hastahane de ölüyü yıkayan ve dini merasimleri düzenleyen, yürüten kişilerdir (15). Şu anda bu isim Batı Almanya hastahaneleride aynen kullanılmaktadır. Gasilhane (Gasselhaus); ölülerin muhafaza edildiği binalara bu isim verilmektedir.

Hanende Sezendeler : Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın şu sözleri meşhurdur; «Batıda ruh hastalıkları zincirler altında inler ve şeytana karışmışlar diye ateşe atılırken; Selçuklular devrinden itibaren, bilhassa Osmanlılarda, Yıldırım Beyazid'in Edirne, Fatih Sultan ehmet ve Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'da yaptıkları Darüşşifalarda Ruh hastalığı, bağ ve sahçelerde, musiki ile tedavi edilirdi. Bugün Avrupa ve Amerika, milletimizin bu usullerini, akıl hastalarına rahatça tatbik etmektedirler» (6). İlk tedavi 1284 de Mısır'da başlamıştır (20).

Ülkemizde akıl hastaları, onbeşinci asırdan beri, müzik ve telkinle tedavi edilmeye başlanmıştır (18). Selçuklular devrinde, Darüşşifalara ek olarak, Tımarhaneler yaptırılmıştır. Böyle bir Tımarhane, Gevher Nesibe Şihahanesinde vardır. Akıl hastalarının odaları, aralarında, tavan seviyesinde birbirleri ile, hava koridorları vasıtası ile bağlanmışlardır. Dünyanın, primitif ilk Hoparlör teşkilatı olarak kabul edeceğimiz, bu hava koridorları sayesinde, hastalar, hem müzik ve hemde telkinle tedavi edilebilmekte idi. Bu koğuşların, hava kanalları ile bağlı olduğu bir merkezden, günde üç

defa, güzel sesli hanendeler ve sazandeler fasıllar yaparlardı. Akıl hastalığına göre, fasıllar icra edilirdi (6, 9).

Hademe : Günde üç dirhem maaş alan hademeler, hastahaneyi temizler, tuvaletleri temizlerler, Hela çukurlarını dökerler, ağır hastaların yıkanmalarına ve alt temizliklerine (taharet) yardım ederlerdi.

Poliklinik Muayeneleri : Bunun en güzel örneklerine, Mısır'daki Türk Kalavun hastahanesinde rastlanmıştır. O zamanki resimlerinde, poliklinik ve kliniklerde kullanılan, Kerevet adı verilen hasta yataklarına rastlanmıştır. Hasta yatakları tahtadan yapılmış olup, kenarları oymacılık sanatı ile işlenmişti. Bu yatakların resimlerinde; yatağın sağında bir çingırak, solunda yağ kandili ve ayak ucunda da bir ibrik görülmektedir. Muhtemelen, çingırak çağırma, kandil aydınlatma ve ibrik ise, yara ve elin yıkanması amacı için kullanılıyordu.

Türkler Anadolu'da aşağıdaki Darüşşifaları açmışlardır : 1. Divriği Şifahanesi (1071 - 1252) 2. Sivas'ta Keykavus Şifahanesi (1217) 3. Konya Şifahaneleri (1219 - 1233) 4. Çankırı'da Atabey Ferruh Şifahanesi (1235) 5. Kastamonu'da Ali Bin Pervane Şifahanesi (1271) 6. Tokat'da Muiniddin Pervane Şifahanesi (1275) 7. Amasya'da Sultan Olcaytu Şifahanesi (1308) 8. Erzurum Şifahanesi 9. Erzincan Şifahanesi 10. Aksaray Şifahanesi. Bunlardan son üçü ancak kayıtlarda mevcuttur, binaları ortadan kaybolmuşlardır (15, 29).

Türkler XI. asırda başlamak üzere, dünyanın ilk uygulamalı Tıp Fakültelerini açmışlardır. Bunlar Türk - İslam esaslarına göre kurulmuşlardır. Açtıkları Tıp Mektepleri tarih sırası ile aşağıda sıralanmıştır : 1. Bağdat Adud-ud-Devle ye ait ADUDİ Hastahanesi (1060) 2. Nişapurda, Nizam-ül-Mülk ün yaptırdığı Nizamiye Tıp Medresesi (1067) 3. Şamda Nureddin Zengi Hastahanesi (1154) 4. Kahire'de Türk Memluk Kalavun Hastahanesi (1284) 5. Kayseri'de, Gevher Nesibe Sultanın yaptırdığı, Kayseri Tıbbiyesi (1206) sayılabilir. Bu Hastahaneler, hasta yatağı başında talebeye ders veren, orta çağın en meşhur Tıp Fakülteleri idiler. Mısır'daki Türk Kalavun Hastahanesinde, Tabii İlimler dersi veren müderrisler de varmış. Muhtemelen bu ders Temel Bilimler talebesine öğretiliyor-

du. Bu hastahanedeki Başhekimin ders verdiği, bir de büyük salon varmış (Konferans Salonu). Bu Hastahanelerde, reçeteye göre yapılan, ilaç, macun ve şuruplar yapılır, hastaya dağıtılmış. Yemekleri de listelere göre dağıtılmış. Kadın koğuşları ayrı imiş. Burarlarda, uzak diyarlardan gelen, yabancı talebeler için, Medreseler ve Vakıflar kurulmuş, bunların sayesinde talebeler, hem yatarlar ve hemde karınlarını doyururlarmış. «Talebe Yurtları». Bu talebelerin hastalıklarına bakan bir de Hekim tayin edilirmiş (Mediko - Sosyal Hizmetler). Selahaddin Eyyubi; Hastahaneye gelemiyen veya gelmek istemeyen hastaları bulmak ve tedavi ettirmek için memurlar tayin ettirmiş (Sosyal Hizmetler Uzmanlıkları) (21).

Orta Çağın meşhur Tıp Fakültelerinden, şu anda elimizde bulunan, Gevher Nesibe Tıbbiyesi, en büyük hazinelerimizden biridir. Dünyanın ilk uygulamalı Tıp Fakültelerinden biri olan, bu eseri-mize çok iyi sahip olmamız gerekmektedir. Bu eser şu anda, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Araştırma Enstitüsünün merkezidir. Tıp Tarihi müzesi olarak kültürümüze hizmet etmektedir. Bunu uluslararası kapasitede geliştirmek ve bütün dünyaya tanıtmak mecburiyetindeyiz (9, 10).

Avrupa'da ilk Tıp Fakülteleri; 1222 de Padua, 1224 de Napoli ve 1254 de Paris'de açılmıştır. Buna göre, Avrupa Tıp Fakülteleri, Selçuklu Tıp Fakülteleri esasına göre, tam 164 yıl sonra açılmıştır. Paris Tıp Fakültesi, Nurettin Zengi Darüşşifası ve Tıp Mektebinden, yüz yıl sonra, onun Vakıf esaslarına göre kurulmuştur.

Dünyanın ilk doktora Tezi, 1178 de Şam'daki Nurettin Zengi Hastahanesinde yapılmıştır. Doktora talebesi, Hibetullah İbn al Maraml tarafından hazırlanan «Kitab Calinos fi Tedbir al -Assıha» konulu tez, Bağdat Hastahanesinde çalışan, Hoca İbn Said al-Haravin tarafından okunarak, ilk doktora imtihanı başlatılmış ve ilk Doktor ünvanı verilmiştir. Hazırlanan bu doktora tezinin, başka bir Fakülte'deki öğretim üyesine okutulması, bilimsel tarafsızlığa güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu gün de, Bilimsel çalışmalar, Klinik dışındaki öğretim üyeleri tarafından değerlendirilmektedir. Bu ilk doktora tezi, halen Ayasofya kütüphanesinde saklanmaktadır.

Haçlı seferleri ile, Ortadoğuya gelen Friedrich von Hohenstrafen, İtalya'ya döndüğünde, Salerno Tıp Fakültesinde, Doktora çalışmalarını, Avrupada zorunlu hale getirmiştir. Avrupada ilk Doktor ünvanı bu zamana rastlar. Friedrich von Hohenstrafen'in, iyi Arapça bildiği ve yanında çalışan, Nurettin Zengi Şifaiyyesinden mezun, Hekim Yakubiden çok şeyler öğrendiği söylenmektedir (17).

Tıpta İlk Hayvan Denemesi : «Bir kantar ilim, bir okka edebe muhtaçtır» (31), sözü ile meşhur olan Ebu Bekir Razi (854 - 932) tarafından yapılmıştır. Cıvanın öldürücü olduğu şeklindeki, Galen'in görüşünü, Maymunlar üzerinde inceleyerek göstermiştir. Rey şehrinde bir hastahane de çalışan Razi; Doktor, Kimyager ve Filozof idi.

İlk Anestezi Metodunu : İbn-i-sina, «Kanun el Fıt Tıp» isimli eserinde tarif etmiş ve bu metod ile Selçuklular zamanında Anadolu da uygulanmıştır. Anestezi için İbn-i-Sina; Şarap, Afyon, Sarı Sabır, Adem Otu ve Hindistan cevizinden oluşan içkiyi, ameliyattan önce tavsiye etmiştir. Hatta İbn-i-Sina'nın, hastalara şarap içirdiği için, bazı ülkelerde kovulduğu da söylenir. Haçlı seferleri esnasında, Hugo Borognini isimli biri, Anestezi metodunu, Avrupa'ya götürmüş ve ilk defa Bologne Üniversitesinde uygulanmaya başlanmıştır (16).

Cerrahi Eğitiminde resimle öğretim metodu; Amasya Darüşşifası Tabiblerinden Şerefattin Sabuncuoğlu, XV. asırda, Cerrahiyyi-i-İlhaniye isimli Türkçe yazılmış kitabı ile başlatmıştır (26, 27).

Haçlı Seferleri ile, Ortadoğudan batıya aktarılan iki önemli keşif vardır, bunlar;

1. Akciğer Kan Dolanımını ilk defa, Kahire'de Selahaddin Eyyubi'nin kurduğu Nassiri Hastahanesi Başhekimisi olan, İbn-an-Nafis (1210-1288), Şerh-i-Teşrih ül Kanun isimli kitabında yazmıştır. Bu kitabın bir nüshası, Madrid'deki, Escorial Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu kitabın yazılışından, çok yıllar sonra, İspanyol Miguel Serveto ve Colombo, Akciğer Kan Dolaşımını keşfetmişlerdir (15).

2. Kapiller dolaşımını ilk defa, İbn-al-Quaf (1233 - 1288), Al-Umda-fi-Sina-at al Cıraha (Cerrahi Sanatının Desteği) isimli kitabında yazmıştır. Bundan yıllar sonra, 1628 de William - Harvey ve 1661 de Malpighi Kapiller Sistemi keşfetmişlerdir. Bu buluşlar ve eserler, modern tıbbın kurulmasına öncülük etmişlerdir.

Avrupa'da delilerin, cin çarptığı iddiası ile ateşe atıldığı bir devirde, akıl hastalarının müzik ve telkinle tedavi edilişi, yüksek Türk kültürünün ve Sosyal durumunun bir delilidir. Sultan II. Beyazıt'ın İstanbul'da yaptırdığı Tımarhanede, kırk hasta tedavi olur ve bunlara 150 hastabakıcı hizmet edermiş. Haftada üç gün on kişilik bir saz heyeti konserler verirmiş. Hastalar itina ile beslenir ve pjama gibi özel elbiseler giyerlermiş. «Deli gibi don gömlek dolaşıyor» sözü de buradan gelmektedir. 1471 tarihinde Fatih Külliyesine, Def-i-Cunun için, Hanendegan tayini yapılmıştır (15).

Avrupa'ya ilk ilaç ihracı; Evliya Çelebiye göre XVII. Mısır'daki Türk - Kalavun Hastahanesinden yapılmıştır. Burada, yalandan elde edilen Akıl hastalıkları ilaçları ve Cild ilaçları XVII. asıra kadar Venedik ve diğer Avrupa şehirlerine ihraç edilmiştir (4, 15, 20).

Çiçek Hastalığından korunmak için yapılan aşı, Gandhara'da Türk olan Kuşanlar devrinden beri bilinmektedir. Anadolu halkı arasında yapılan yaygın uygulamaya göre, insandan insana inokülasyon şu şekilde uygulanıyordu; Çiçek yarasından koparılan Kabuk, aşılacak çocuğun sağlam cildi üzerine yerleştirilir, sıcak sivri uçlu bir metal veya sıcak bir yorgan iğnesi ile üzerinden batırılarak, sağlam cilde aşı yapıldı. Bir İngiliz Diplomatının hanımı olan, Lady Montagu, bir Anadolu yürüğünün, inek memesinden aldığı kabuklarla, çocuklarını aşıladığını görmüş ve bir mektup yazarak bu aşıyı İngiltere'ye tanıtmıştır. İki İngiliz Hekim, önce Londra'daki, Newgate Hapishanesinde altı mahkûm üzerinde denedikten sonra, bu aşıyı Kral ailesine uygulamışlardır (3, 17). «Dr. Richard Mead» (1679). Türk metodu çiçek aşısının Avrupa'ya yayılması ve 1796 da Edward Jenner'in Vaccination'u keşfi, tıpta tamamen yeni ufuklar açmış ve ileride, diğer aşı ve serumların keşfi için zemin hazırlamıştır.

Türk Tababetinde, ilk Adli Tıp dersleri, 1839 da Askeri Tıp Okulunda başlamıştır. 1841 tarihinde ilk otopsi (Keş-i-mevt) yapılmıştır. 1908 tarihinde de ilk Morg idaresi kurulmuştur (12, 13),

Türk - İslam Hastahaneleri, Tıbbi bilgilerle hastaları XII. asırdan beri tedavi eden, birer Klinik oldukları halde, Hristiyan hastahaneleri Rönesansa kadar, hastaları tedavi etmekten ziyade, onları ölüncüye kadar tecrid eden, dini karakterde müesseselerdi, bir nevi tedavisiz karantina hizmeti vermekte idiler. Bu yerlerde Hekim tayini, 1500 yılında Strassburg'daki bir hastahane yapılmıştır (15).

Türk - İslam hastahanelerinde Hekimler, XII - XIII. asırdan beri hasta başında, bugünkü gibi uygulamalı Tıp Eğitimi yapmışlardır. Hekimler eser yazarlar, konferans verirler ve yeni buluşlar yaparlardı. Tıbbiyeler, diğer Medreseler ile birlikde, bugünkü anlamda Üniversiteleri oluşturuyorlardı. Buna karşılık orta çağda ve hatta Rönesans devrinde hastahanelerde, bu tip eğitimler mevcut değildi. İlk Klinik ders, Avrupada XIII. yüzyılda, Paduadaki bir hastahane, Veronalı İbn-i-Sina uzmanı Hekim tarafından verilmiş ve bu olay, o zamanki Avrupada sansasyon yaratmıştı. Halbuki bu dersler, Türk - İslam hekimleri tarafından, İbn-i-Sina zamanından beri verilmekte idi (15).

Türk - İslam Tababeti; X - XI. yüzyılda en parlak devrini yaşamış ve Avrupayı etkisi altına almıştır. İslam - Tıp eserleri, Güney İtalya ve Toledodaki, Hristiyan Tercüme merkezlerinde tercüme edilmiş, İslam - Türk Tıbbi, Orta Çağ Hristiyan dünyasına girmiştir. Salernoda'da kurulan, Tıp ilimleri merkezini, Yunan, Latin, Yahudi ve Araplar birlikte kurmuşlardır (15).

Kartacalı Constantin Africanus isimli biri, İslam Hastahaneleri ve Tıp Medreselerinde tahsil ettikten sonra (Bağdat, Mısır), İtalya'da Salerno yakınındaki, Monte Cassinoda bir rahip gibi, cemiyetten izole yaşamış ve ömrü boyunca, birlikte getirdiği, İslam - Tıp eserlerini tercüme etmiştir. Bu eserleri kendi eseri gibi gösterdiğinden, Garplı Tıp Tarihçileri tarafından sahtekarlıkla suçlanmıştır. Bu eserler sayesinde Avrupa tıbbi çok gelişmiştir. Toledodaki Patrik Reymond'un kurduğu tercüme merkezi, yaptığı sayısız tercüme yüzünden, meşhur olmuş ve diğer Avrupalıları İspanyaya çekmiştir. Gerhard Von Cremeno; seksen adet Tıp eserini Latinceye çevirmiştir. Razi'nin Liber Almansoris, Al-Hawi, İbn-i-Sina'nın Kanunu, İbn-i-Rüşd'ün eserleri bunlar arasındadır. Bin-

beşyüz yılına kadar kanun onaltı defa basılmış ve o zaman dünyanın en çok basılan ve okunan kitaplarından biri haline gelmiştir.

Bu çalışmaların sonuçlarını özetlersek; Orta Asya, Selçuklu ve Osmanlı Sağlık Kuruluşları ve Tababetinin, Dünya Tababetinin temellerini kurmuş oldukları daha da iyi anlaşılacaktır.

S O N U Ç L A R

Hastahane Mimarisi :

1. Standard Hastahane mimarisi : M.S. 150 yıllarında, Asuru zapteden, Türk asıllı Partlılar tarafından Mezopotamyaya getirilmiştir. Bu mimaride, avlunun dört bir yanında, karşılıklı eyvanlar bulunuyordu (*). Şifahanelerdeki bir çok taşlar, çeşitli işaretler taşımaktadır, bunlar bina yapımında standardizasyonun işareti olabilir (15, 20). Bu tip eski binalardaki ağır taşların, o zaman «Gemici Direği Metodu» ile kaldırıldığı bilinmektedir. Böyle bir sistemin maketi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Müzesi için hazırlanmaktadır.

2. Darüşşifalar ile Tıp Medreseleri yanyana inşa edilmişlerdir. O zamanlar bu iki bina Tıp Fakültelerini oluşturuyordu. Bunların yanına, Anadolu'da XV. asırda Tımarhaneler de ilave edilmiştir.

3. Darüşşifaların içinde Mutfak bulunmuyor. Yemekler dışarıdaki İmaretten getirtiliyordu. Burada amaç, Hastahanenin içindeki yemek kokusunu önlemek olsa gerektir. Bu gün de modern hastahane yapımında, mutfak, ya en üst katta veya hastahanenin dışında bir yerde olması planlanmaktadır.

4. Darüşşifalarda birer Konferans Salonu bulunurdu (15).

5. Bağdat'daki Adüdi Hastahanesine (1060), Dicle Nehrinden bir kanal ile akar su getirilmişti (15).

6. Darüşşifa odalarında, kapı, baca yeri ve ocak bulunmaması, buraların nasıl ısıtıldığı problemini ortaya çıkarmaktadır. Darüşşifaların yakınında bir hamamın bulunması, sıcak buharla ısıtıldığını düşündürmesine rağmen, henüz isbat edilememiştir (29).

(*) Bu mimari stilinde, 300 yıl içinde (1334-1634), İtalya'da üç, İspanya'da üç, İngiltere'de bir ve Fransa'da bir adet olmak üzere, Avrupa'da sekiz Hastahane yapılmıştır (20).

7. Selçuklular devrinde, temiz havalı yüksek yerlerde, zayıf hastaların tedavisi için, dinlenme evleri yaptırılmıştır. Bu gün bunlara, Prevantoryum adını vermekteyiz. Bunlardan en önemlisi, Kayseri'de, Erkilet dağı üstünde, Hıdırellez denilen bir yerde yaptırılmıştır. Ferahabad adı verilen bu binada, müdafaa için kullanılan mazgal delikleri yoktur. Bu da sulh amacı ile yaptırıldığını kanıtlamaktadır.

8. Cüzzamlı hastaları tedavi amacı ile, şehir dışında Cüzzamhaneler (Miskinler Tekkesi) «Leprazori» yapmışlardır. Bunlardan biri, Kayseri'de, Zülkadir Oğulları zamanında, Gumalı adı ile bilinen bir yerde yapılmıştır. Fakat bu gün kalıntıları bulunamamıştır.

Hastahanelerin Kuruluş ve İşleyişi :

1. Darüşşifalarda personel tayini, Vakıf Nazırının önerisi üzerine, Reis-ül Etibba tarafından onaylanırdı.

2. Selçuklu hastahanelerinde, Hyerarşik bir çalışma düzeni vardı.

3. Doktorlar arasında idari kademedede rotasyon sistemi vardı.

4. Maaşlar altın üzerinden verilirdi. «Echellemobile» (2).

5. Hasta tedavisi ve Tıp Eğitimi hasta başında yapılırdı.

6. İlaçlar, şuruplar ve macunlar, reçeteye göre eczanede yapılırdı.

7. Hastahanelerde yemekler diyet listesine göre dağıtılırdı.

8. Vakıflara bağlı talebe yurtları açılmıştır.

9. Talebeler için Hekim tayin edilmiş ve Medico - Sosyal hizmetler yapılmıştır.

10. Kimsesiz ve fakir ağır hastalar için, memurlar tayin edilerek, Sosyal hizmetler yapılmıştır.

Tıp Eğitimi :

1. Darüşşifa ve Tıp Medreselerinin oluşturduğu Tıbbiyelerde yapılırdı. Dersler Türkçe anlatılır, kitablara Arapça ve Farsça yazılır.

lırdı. Yabancı diller, Tıp Medresesinde öğretilirdi. Tıp talebesi, Doktora talebesi ve Asistanlık sistemini Selçuklular kurmuşlardır (24).

2. Dünya'da ilk defa hasta başında uygulamalı Tıp Eğitimi başlatılmıştır.

3. Tıbbiyeden mezun olan doktorlara, ilk defa Osmanlılar zamanında mecburi hizmet yüklenmişti, bunun ile askerlikden muaf tutulurlardı.

4. Tıbbi ilk Türkçe eser XV. asırda, Geredeli İshak bin Murad tarafından yazılmıştır. Eser «Arkid Dağında Havassül-edviyye» ismini taşımaktadır.

Türk - İslam Tababetinde Uygulamalar ve Buluşlar :

1. İlk Doktora çalışması Selçuklu Darüşşifalarında başlatılmıştır. Doktorayı başka Darüşşifadan bir öğretim üyesi okumuş ve değerlendirmiştir (18).

2. Selçuklu Darüşşifalarında ilk ilaç tabelası ve Diyet Listeleri uygulanmıştır (17).

3. X. asırda Razi, Melankoliklere meşguliyet tedavisi uygulamıştır. XV. asırda akıl hastalarına müzik ve telkin tedavisine başlanmıştır. Akıl hastalarına özel gömlekler giydirilmiştir. Müzik ve telkinle tedavi amacı ile, Tımarhanelere, hava koridorları yapılmıştır. Bunlar, o zamanın, primitif hoparlör teşkilatı olarak kullanılmıştır (15).

4. Ameliyatlara resimle izahı ve eğitimi, ilk defa Şerafeddin Sabuncuoğlunun yazdığı, «Cerrahiye-i-İlhaniye» kitabı ile başlatılmıştır.

5. Tıpta ilk hayvan denemesi, Razi tarafından yapılmıştır.

6. Tıpta Anestezi ile ağrısız ameliyat, İbn-i-Sina tarafından gerçekleştirilmiştir (16).

7. Çiçek aşısı, Ortaasyada Türk olan Kuşanlar tarafından başlatılmıştır. Bu aşı, Lady Montagu tarafından Avrupaya götürülmüş ve bunun sayesinde ilk aşı ve serumların keşfi mümkün olmuştur (16).

8. İlk Kapiller Dolaşım Önasyada keşfedilmiştir.

9. İlk Akciğer dolaşımının keşfi de Önyasyada yapılmıştır.

10. Operasyonlardan önce, hastalardan muvafakat alınması mecburiyeti, Selçuklular zamanında getirilmiş ve başarısız operasyonlarda hekim cezalandırılmıştır. Alaaddin Keykubatın başarısız Katarakt ameliyatlarında, hekimleri üç ay hapisle cezalandırdığı söylenmektedir. Bu da Hekimlik Meslek Sigortasının doğmasına sebep olmuştur.

11. XVII. asıra kadar, Mısır'daki Türk Kalavun Hastahanesinden, Avrupaya ilaç ihracı yapılmıştır (15). Tiryak-i-Faruk ismi ile anılan bu ilacın, akıl hastaları için suspensiyon ve göz hastaları için pomad şekli varmış (20).

12. İlaçların ışıktan bozulmaması için, karanlık odalarda hazırlanmaları, Selçuklular zamanında uygulanmıştır. «Fotosensibilite».

14. XV. asırda, Hekim Altunizade, kendi yaptığı bir mesane sondasını, Kanseri gibi tanımladığı bir mesaneye uygulamıştır.

14. Dişçilik mesleği, Uygur Türklerinden beri bilinmektedir. Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde de uygulanmıştır (19).

Haçlı Seferleri, diğer bir çok konularda olduğu gibi, Tıp ilmi yönünden de Avrupa'ya yararlı olmuş ve Avrupa Rönesansının temellerini oluşturmuştur.

Bu araştırma ile varılan sonuç şudur ki; Bu gün bütün dünyada uygulanan Tıp Eğitimi ve Sağlık kuruluşlarının temellerinde, Türk, İslam, Selçuklu ve Osmanlı sistemleri mevcuttur. İnsan sağlığı için yapılan bu hizmetlerin, Dünya Tıp tarihinde müstesna bir yeri vardır .

K A Y N A K L A R

1. Akdeniz; N. Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlakı, İstanbul, 1977.
2. Akyay. N : Osmanlı İmparatorluğunda Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar. H. Ü. Topl. Hek. Böl. Yayını. No : 20, Ankara, 1982.
3. Bühler. J. : Lady Montagu, Briefe aus Orient, seite 8-9, 1962.
4. Çelebi. E : Seyahatname, X, sahife 19-63, İstanbul, 1938.
5. Ergin. O : Türkiye Maarif Tarihi, Cild I, sahife 125-126, 1939.

6. Grebene. B; Müzikle Tedavi, sahife 1-2, Ankara, 1978.
7. Herzfeld. E : Damascus, Studies in Architecture. Ars. İslamica. 9, seite 5-7, 1942.
8. Kırca. C; İslamda Hemşireliğin yeri, Erciyes Mecmuası, Yıl 5, sayı : 59, sahife 1-2, Kasım 1982.
9. Köker, A.H.; K.Ü.G.N. Tıp Fakültesi Mecmuası, Cilt 2, Sayı 1-2, sahife 1-4, Gevher Nesibe Sultan, 1980.
10. Köker. A. H; Kayseri Tıbbiyesinin kurtarılması, Erciyes Mecmuası, Yıl 5, sayı 49, sahife 1-2, 1982.
11. Kafesoğlu. İ; Kutad - Gu - Bilig ve Kültür Tarihindeki Yeri, Kültür Bak. Yayın. No : 368. TKKE : 13, sahife : 17, İstanbul. 1980. «Yusuf Has Hacib : Kutadgu - Bilig, Bab Lu, Balagasun - Türkistan, 1070».
12. Maskar. Ü; İslamda ve Osmanlılarda Otopsi Sorunu üzerinde bir etüd. Türk - Alman Tıbbi İlişkileri, Simpozyum, sahife : 83-92, İstanbul, 1981.
13. Özen. C; Türkiye'de Adli Tıbbın Tarihçesi ve Gelişimi, İ.Ü. Tıp Fak. Mecm. 44, 361-378, 1981.
14. Öney. G; Anadolu Selçuk Mimarisinde Boğa Kabartmaları, Belleten, TTK, Cild XXXIV, No : 133, sahife : 83-100, Ocak, 1970.
15. Terzioğlu. A; Ortaçağ İslam Türk Hastahaneleri ve Avrupaya Tesirleri, Belleten, Cild : XXXIV, No : 133, sahife : 121-150, Ocak. 1970.
16. Terzioğlu. A; İbn-i-Sina ve Tababet, Tarihte Tıp, Vademakum, 1983.
17. Terzioğlu. A; Türk Usulü Çiçek aşısının 18. yüzyılda Avrupa'ya yayılması, İ.Ü. Tıp Fak. Mecm. 44 : 379-395, 1981.
18. Terzioğlu. A; Selçuklu Türklerinin ünlü Tıbbiyesi Şam'daki Nureddin Hastahanesi, sahife : 20-27, Bifaskop, 1982.
19. Terzioğlu. A; Marion. K.L; The History ou old Türkisch Dentistry, page : 9-15 München, 1980.
20. Terzioğlu. A; Mittelalterliche islamische Krankenhauser, Annales de l'Université D'Ankara, Tome, XIII.
21. Turan. O; Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti, sahife 271-276, İstanbul. 1969.
22. Ünver. S.A; Fatih Darüşşifası, İstanbul. 1932.
23. Ünver. S.A; Tıp Tarihi. İ. Ü. Yayınları. No : 64, 1938.
24. Ünver. S.A; Selçuklu Tababeti, TTK. Yayını. VIII, seri : 70, Ankara, 1940.
25. Ünver. S.A; Fatih Külliyesinin ilk vakfiyesine göre Fatih Darüşşifası, Türk Tıp Tarihi Arşivi, No : 17, İstanbul, 1940.
26. Ünver S.A; Tıp Tarihi I - II. Üniv. Yayınları, No : 190, 1943.

27. Ünver. S.A; Türk Tıp Tarihi, Bazı renkli resimler, İ.Ü. Tıp T. Enstitüsü No : 201, İstanbul. 1942.
28. Ünver. S.A; Hekim Konyalı Hacı Paşa, İ. Üniv. Tıp Tarihi Enstitüsü, sayı : 47, İstanbul. 1953.
29. Ünver. S.A; Hospital und Aertzschule von Kayseri, Image, No : 3, seite : 29-32 1967.
30. Yetkin. Ş; Anadolu Selçuklu Şifahaneleri, Türk Kültürü, sayı : X, sahife : 23-31, Ağustos, 1963.
31. Yurdakök. M; Türk Çocuk Hekimliği Tarihi, Katkı, Cild : III, Ek Sayı, Ankara, 1982.